

Kants un karš

Igors Šuvajevs

Imanuels Kants (1724–1804). Var iedomāties, ka par Kantu iespējama tikai antikvāra interese. Un dažviet tā arī rīkojas. Pat vairāk – nemitējas gvelzt, ka teorija jau neesot nekas slikts, taču, lūk, prakse liecinot par kaut ko citu. Tiesa, jau darbā *Par teicienu “Tas var būt pareizi teorijā, bet neder praksei”* Kants ir atspēkojis šādu dulburību. Viņš norāda, ka par praksi nepamatoti nosauc darbošanos, ņemšanos. Tāpēc citviet tiek atzīmēts: “Reti kurš jurists, filosofs vai politologs patlaban neformulē pozīciju attiecībā pret karu un mieru, demokrātiskās varas izplatīšanos, mieru un cilvēktiesību aizsardzību vai kosmopolitiskajām prasībām, vismaz neatsaucoties uz Kanta uzskatiem.”¹ Savukārt latviešu vēsturiskajā teritorijā mītošajiem politiķiem, juristiem un politologiem tas nav svarīgi, bet latviskās dzīvesziņas pārņemtajiem atruna ir pavisam vienkārša – Kants ir svešzemnieks, kuram šeit nav vietas, gluži tāpat kā viņa kosmopolitiskajām atziņām. Citviet gan tiek bilsts, ka Kants aizvien ir aktuāls, jo ir pirmais un joprojām vienīgais lielais miera domātājs un mieru saista ar cilvēktiesībām republikā, kuru kosmopolitiski izvērsē līdz pasaules pilsonībai un tautu tiesībām. Tomēr dažviet politiķiem un viņu apkalpotājiem svarīgāka šķiet *Afterpolitik*, pēcpolitika, šādi nevilus apliecinot savu atrašanos laikā pirms Kanta.

Kanta vārdu mēdz saistīt ar trim kritikām: *Tīrā prāta kritika* (1781), *Praktiskā prāta kritika* (1788), *Spriestspējas kritika* (1790). Zinātniekiem nav svešs fakts, ka šie darbi pirmo reizi publicēti Rīgā un Liepājā. Kantam ir arī darbs *Mūžīgu mieru* (1795), kas ilgstoši ļāvis runāt par Kantu kā miera ētikas izstrādātāju. Turklāt šādi visai bieži nav pamanīts, ka darbs *Mūžīgu mieru* sabalsojas ar traktātu *Tikumu metafizika* (1797) un ne mazāk svarīgo rakstu *Par iedomātām tiesībām melot aiz cilvēkmīlestības* (1797). Ņemot to visu vērā, var teikt, ka Kants ir aizsācis mūsdienās tik svarīgo kara ētiku un vienīgi nav uzrakstījis darbu *Tīrā kara kritika*. Kanta kara ētikas izstrādi var pamatoti pat ļoti vienkārši. Tradicionāli kara ētikā ir iekļautas tiesības uz karu (*ius ad bellum*) un tiesības karā (*ius in bello*), kam mūsdienās pievieno tiesības pēc kara (*ius post bellum*). Kants jau darbā *Tikumu metafizika* norāda uz „tiesību pēc kara” nepieciešamību (TM A 348–349), jo bez tām nav iespējams arī miers. Tomēr neliels atskats uz darba *Mūžīgu mieru* tapšanu un pašu darbu ļauj vēl labāk pamatot apgalvojumu par Kanta kara ētiku.

Jau ierasts, ka Kanta darba tapšana tiek saistīta ar Bāzeles miera līgumu (1795), kurā Prūsija fiksē izstāšanos no koalīcijas pret revolucionāro Franciju. Līdz ar to Kants formulē arī savu nostāju pret republikānisko Franciju un dominējošo autokrātiju pārējā Eiropā, britu izgudroto kara finansēšanu ar kredītešanas sistēmu, austrisko “zemju pielaulāšanu” (teritoriju iegūšanu ar laulību starpniecību) un eiropiešu koloniālismu. Šo ārējo iemeslu papildina iekšēji iemesli. *Mūžīgā miera* aizsākums pastāv jau darbā *Eseja par dažiem skatījumiem uz optimismu* (1759). Vēl skaidrāk šī problemātika iezīmējas tādos darbos kā *Ideja par vispārīgu vēsturi kosmopolitiskā aspektā* (1784) un *Cilvēku vēstures nojaušamais sākums* (1786). Turklāt miera apjēsmes tradīcijai ir vērā ņemama vēsture.

Roterdamas Erasms (1469?–1536) ir sarakstījis darbu *No visurienes padzītā un visur satriektā miera žēlabas* (1517). Miera problemātiku, turklāt saistībā ar svarīgo “turku jautājumu”, risina arī viņa skolnieks un draugs Huans Luiss Vivess (1492–1540), kurš pavisam nepiedodami piemirsts mūsdienu pasaulē.² Jau Jiržijs no Podjebradiem (1420–1471), pirmais protestantiskais valdnieks ir licis izstrādāt Eiropas federācijas (*Všeobecná mírová organizace*) plānu, kurā ir 21 punkts. Emeriks Krisē (1590?–1648) ir laidis klajā darbu *Jaunais Kīnejs* (1623), kurā izstrādājis idejas par mīrmīlīgu valstu apvienību izveidi un viesmīlības principa nostiprināšanu visās zemēs. Viņa ietekmē kvēkers un kolonists Viljams Penns (1644–1718) izstrādā savu miera projektu – *Eseja par to, kā panākt mūžīgu mieru Eiropā patlaban un nākotnē* (1693/1702). Tomēr 18. gadsimtā nozīmīgāks kļūst Šarla Senpjēra (1658–1743) darbs *Mūžīgā miera*

nodrošināšanas projekts (1712), kura idejas popularizē Žans Žaks Ruso (1712–1778). Senpjērs par vienu no galvenajiem kara cēloņiem uzskata reliģiju, bet mieru ir iecerējis nodrošināt ar Eiropas savienības izveidošanu. Tajā apvienotos 24 valstis (tostarp arī Kurzeme), bet savstarpējās attiecības regulētu Pastāvīgā padome. Kantam Senpjēra idejas ir pazīstamas ar Ruso starpniecību.

Kanta darba tapšanas kontekstā ir svarīgas vēl vismaz divas norises, kuras lielākoties tiek atstātas novārtā. Viena no tām ir Haiti revolūcija (*révolution haïtienne*).³ Vergu sacelšanās, kas aizsākas 1791. gadā, nolēdzas ar republikas izveidi, kuru mēdz dēvēt par pirmo neatkarīgo valsti Latīņamerikā. Koloniālisma praktisko dekonstruēšanu gan drīz vien pārmāc jaunais impērisms. Otrā norise ir trešā Polijas sadalīšana, kas noslēdzas 1795. gadā, kad Krievijas impērijā pilnīgi tiek iekļauta arī vēl neesošā Latvija, kuras iedzīvotājiem tiek liegtas iespējas studēt Kanta Kēnigsbergā. Krievijas padotā statusā vienubrīd esošajam Kantam šī norise nepavisam neiet secen. Šajā dalīšanas un pārdalīšanas procesā iekļaujas *Taurijas vojāža* (1787) ar Krimas anektēšanu un topošā Dzelzs priekš kara iezīmēšanu. Šādi 1785. gadā Krievijā tiek uzbūvēts pirmais Panoptikons, kam drīz vien seko nākamie. Brāļi Bentemi praktiski izveido “panoptikonus”, bet teorētisko aprakstu Džeremijs Bentems (1748–1832) sāk publicēt tikai nākamajā gadā. Panoptikons kļūst par veidojamās uzraudzības un sodīšanas sabiedrības iekārtu (instrumentu) un simbolu.

Panoptikons iezīmē topošo biopolitiku, kurā var fiksēt pat zoopolitiku. Un tieši uz to arī norāda Kants. Darbā *Tikumu metafizika* viņš raksta: “Līdzīgi tam kā par augiem (piemēram, kartupeļiem) un mājdzīvniekiem, jo tie, kas skar to skaitu, ir cilvēku *nodarinājums*, var teikt, ka tos var izmantot, izlietot un patērēt (likt nonāvēt), tā, šķiet, arī par augstāko varu valstī, suverēnu, var teikt, ka viņam ir tiesības savus pavalstniekus, kas lielākoties ir paša produkts, sūtīt karā kā uz medībām vai uz kaujas lauku kā uz izpriecības braucienu.” (TM A 345). Kants turpina: “Šis tiesiskais pamatojums (kas arī monarhiem var šķist neskaidrs) gan attiecas vienīgi uz dzīvniekiem, kas var būt cilvēka *īpašums*, taču nekādi nav attiecināms uz cilvēku, īpaši jau valsts pilsoni, kas valstī vienmēr skatāms kā likumdošanas dalībnieks (ne tikai kā līdzeklis, bet vienlaikus arī kā mērķis pats par sevi).” Kants paskaidro, ka cilvēks kā pilsonis ne tikai brīvi izšķiras par kara vešanu, bet arī tā pieteikšanu. Pretējā gadījumā ir iespējama tikai zoopolitika ar cilvēku medībām, slaktēšanas izpriecām, “dumjo mājlopu”⁴ izmantošanu un patērēšanu. Kanta “miera projekts” attiecas uz *republiku* un *tautu savienību*, turklāt viņš aplūko *formālus* mierīgas sadzīvošanas nosacījumus. Republiku raksturo tas, ka pilsoņi publiski un atklāti risina kopīgo jautājumu (kā par to liecina vārds: *res publica*), lai dzīvotu kā cilvēki. Savukārt pavalstnieki jeb padotie (cita vārda *Untertanen* nozīme – dzimtcilvēki) var justies derīgi un laimīgi zoopolitikas ietvaros.

Kants nepavisam nav nejēga kara jautājumos. Darbā *Tikumu metafizika* viņš raksta: “Neviens karš starp neatkarīgām valstīm nevar būt sodīšanas karš (*bellum punitivum*). Jo sodīšana pastāv tikai attiecībās starp augstāko (*imperantis*) un padoto (*subditum*), taču valstu savstarpējās attiecības tādas nav. Tas nevar būt arī nedz iznīdēšanas karš (*bellum internecinum*), nedz pakļaušanas karš (*bellum subiugatorium*), tā būtu valsts (kuras tauta vai nu izšķīstu uzvarētāja tautas masā, vai arī kristu tās verdzībā) morāla iznīcināšana.” (TM A 347) Izsakoties citiem vārdiem, ne visi kari ir karš, kaut arī var tādš šķist. Kants norāda uz svarīgu iezīmi: “Karojošai valstij ir atļauti visu veida aizsardzības līdzekļi, vienīgi ne tādi, kuru izmantošana tās padotos padarītu par nespējīgiem būt valsts pilsoņiem, jo šādi saskaņā ar tautu tiesībām tā arī pati sevi padarītu par nespējīgu valsti attiecībās uzstāties kā persona (kurai būtu tādas pašas tiesības kā pārējām).” (TM A 347) Tas nozīmē, ka tas, kas šķiet karš, itin viegli pārvēršas “vienkāršā izkaušanas kampaņā”⁵ jeb pasākumā.

Kanta skatījumā karš ir sava veida cilvēces darbības motors. Darbā *Mūžīgu mieru* viņš to formulē šādi: karš ir izdzēnājis cilvēkus pa visu pasauli, taču vienlaikus piespiedis viņus stāties vairāk vai mazāk likumiskās attiecībās. Tādējādi karošana ir sava veida dabisks stāvoklis. Tomēr vienlaikus karš ir “tikai bēdīgs nepieciešamības līdzeklis, lai dabiskajā stāvoklī (kur nepastāv tiesa, kas spētu spriest likumīgi) vardarbīgi nostiprinātu savas tiesības”, proti, miers ir nedabisks stāvoklis, kuru nepieciešams uzturēt, ievērojot arī formālas prasības. Tas ļauj Kanta pārdomās

fiksēt centienus apjēgt tīrā kara tapšanu un tā pārvarēšanas iespējamību. Vietā un nevietā mēdz atcerēties Kanta jaunākā laikabiedra Karla Klauzevica (1780–1831) atziņu, ka karš ir “politikas turpināšana citiem līdzekļiem”⁶. Šādi parasti netiek pamanīts, ka spēkā ir gluži pretējais – politika ir kara turpināšana ar citiem līdzekļiem.⁷ Modernās kara zinātnes pamatlicējs ir arī precīzi formulējis kara mērķi. Tas nav nedz pretinieka izkaušana vai sodīšana un paverdzināšana, nedz teritorijas okupēšana un anektēšana, kara mērķis ir “padarīt pretinieku bezspēcīgu”. Pretējā gadījumā karošana ir necivilizēta, barbariska ņemšanās, turklāt to vēl cenšas patriotiski izdaudzināt un izcildināt, kaut arī netikumīgo darbošanos tikai pārpratuma dēļ var dēvēt par karu. Šāda karošana tiek nodēvēta arī par sabiedrības aizsardzību un aizstāvību, un šādi karš lēnām transformējas par tīro karu.

Notiekošajās metamorfozēs svarīgi atzīmēt pārmaiņas “cilvēka izmantošanā” un “miera uzturēšanas” pārtapšanā par karu, kad “totālais atturēšanas miers ir totālā kara turpināšana citiem līdzekļiem”⁸. Par mieru cīnās, par to karo, taču aizmirst uzturēt mieru. Darbā *Mūžīgu miera* Kants to ir formulējis šādi: “Miers galu galā kļūst vēl apgrūtinošāks par īslaicīgu karu, tā ka tas pats kļūst par uzbrukumu karu cēloni, lai atsvabinātos no šī sloga.” Kants fiksē arī “ķermeņa lietošanas”⁹ pārmaiņas, cilvēki tiek izmantoti “tikai kā mašīnas un instrumenti”, viņus tērē “kā pēc patikas lietojamas parocīgas lietas”. Turklāt bieži vien viņi paši neapzināti pēc tā arī tiecas, jo it labi iedīdījušies pastāvošajos mājlopu staigūļos. Taču drīz arī šīs mašīnas un parocīgās lietas kļūst liekas. Kā atzīmē Pols Viriljo (1932–2018): “Tīrajam karam vairs nav vajadzīgi cilvēki, un tāpēc tas ir tīrs. Nav vajadzīga kara mašīna “cilvēks”.”¹⁰ Pakāpeniski šo mašīnu vietā stājas citas mašīnas. Starp šīm mašīnām īpaši izceļas drons jeb mehāniskais trans (angļu vārds “dron” apzīmē kā attiecīgo kukaini, tā noteiktu lidojošu optisko un bruņoto aparātu). Droni ir jaunās panoptikoniskās iekārtas, kas tiek izmantotas arī cilvēku medībās (*man hunt*). Jauno panoptikonu mērķis ir nevis vairs uzraudzīt un sodīt, bet gan “uzraudzīt un iznīcināt”¹¹. Savukārt tehniskās aprīkošanas šķitums nereti ļauj nepamanīt, ka “drons ir postkoloniālais vardarbības ierocis, kas sirgst ar amnēziju”. Taču amnēzija ir raksturīga ne tikai droniem – lidojošiem panoptikoniem.

Mūsdienās mēdz norādīt, ka tagadējo karu raksturojot distancēta, attālināta iznīcināšana. Jau labu laiku agrāk to ir atzīmējis Valters Benjamins (1892–1940), fiksējot, ka notiekošās transformācijas “solās piešķirt nākotnes karam [tādu] seju, ka zaldātiskās kategorijas galīgi atstāsies par labu sportiskajām kategorijām, atņemot akcijām visu militāro un tām visām piešķirt rekorda izskatu”¹². Karš kļūst sadzīvīgs un sportisks, izklaidējošs un attālināts, proti, virtuāls un netikumīgs (*virtueless war*). Arī Zigmunds Freids (1856–1939) pārdomā laikmetīgā kara neapzināto sakņotni, kultūrliekulību un norāda uz vienlaicīgo “miera Es” un “kara Es” pastāvēšanu.¹³ Freids raksta: “Kad šī kara mežonīgā cīnīšanās būs beigusies, ikviens uzvarām vainagotais cīnītājs nekavējoties priecīgs atgriezīsies savās mājās, pie savas sievas un bērniem, ne brīdi nedomājot par ienaidniekiem, kurus nonāvējis tuvcīņā vai ar tāldarbības ieročiem.” Šī modernā cilvēka pretstats ir tā sauktais mežonis (Kants raksta par Eiropas mežoniem): “Kad viņš kā uzvarētājs atgriežas no kara takas, viņš nedrīkst ienākt savā ciemā un skart savu sievu, pirms savas kara slepkavības nav izpircis bieži vien ilgstošās un nogurdinošās nožēlās.” Savā ziņā arī Kants atgādina par šādiem “mūžīgiem” aizliegumiem. Darbā *Tikumu metafizika* viņš norāda, ka valsts nedrīkst “izmantot savus padotos kā spieģus, bet tos, pat ārējos, kā slepenus slepkavas, indētājus (šai šķirai varētu piederēt arī snaiperi, kas slēpnī uzglūn atsevišķām [personām]) vai tikai aplamu ziņu izplatīšanai.” (*TM A 347*; līdzīgs formulējums arī darba *Mūžīgu miera* sestajā paragrāfā.) Šādi līdzekļi Kanta ieskatā nav pieļaujami, jo “iznīcinātu uzticēšanos, kas vajadzīga ilgstoša miera nākamajai iedibināšanai”. Gluži tāpat nav pieļaujama tautas aplaupīšana, “jo tā būtu laupīšana” (*A 348*), ko veic valsts. Darbā *Mūžīgu miera* Kants gan norāda uz “izņēmumu”, proti, valstīm, “kas plātās ar dievbijību un, kaut gan nemitīgi rīkojas netaisni, [savā] pareizticīgumā vēlas, lai tās uzskatītu par izredzētām”.

Jautājumam par melošanu tautai jeb tās mānīšanu ir sena vēsture (*Plat. Resp.* 376c–377d), kas laika gaitā dažādi transformējusies. 1780. gadā Prūsijas Zinātņu akadēmija izsludina godalgu konkursa jautājumā par tautas vilšanu (*Est-il utile au peuple d'être trompé?*). Vienā no godalgotajiem darbiem tiek pieļauta melošana tautas labad, norādot uz vienu no „mazajiem

melēm”, proti, patriotismu. Savukārt Kants strikti iestājas pret melošanu, pat ja to īstenotu cilvēkmīlestības vārdā. 20. gadsimtā viņam piebalso Hanna Ārente (1906–1975), turklāt viņa fiksē arī būtisku melošanas transformāciju: “Atšķirība starp tradicionālajiem meliem un mūsdienu meliem pārsvarā nozīmē atšķirību starp slēpšanu un iznīcināšanu.”¹⁴ Iespējams, ka mūsdienu meļa svarīgākā pazīme ir tā, ka viņš pat tic, ka saka patiesību un rīkojas pareizi. Tomēr jau Kants ir nošķīris divas svarīgas figūras: “politisko morālistu” un „morālo politiķi”. Un tieši politiskajam morālistam, kā norāda Kants, ir raksturīga pēcpolitika, *Afterpolitik*, proti, pēcpusīga ņemšanās. Šādi “pēcpusīgie domātāji” īpaši ir iecienījuši priedēkli “pēc” jeb “post”, ko manīgi aizstāj ar “pre” vai “pirms”, multiplicējoties visdažādākajos postpatiesību, hibrīdkaru sludinātajos, konstitūciju preambulizētajos, “feikošanas” uzrādītajos u. tml.¹⁵ Ticamāk gan, ka šādi tiek apliecināta vienīgi pēcdomāšana un pēcsaprašana, proti, nedomāšana un nesaprašana. Tomēr šāda melošana saārda iespējamo mieru.

1. Immanuel Kant. *Zum ewigen Frieden*. Kommentar von O. Eberl und P. Niesen. Berlin, 2011. S. 97. Turpmāk tekstā minēto norādi uz Kanta aktualitāti ir paudis Otrfrīds Hefe: Höffte O. „Königliche Völker”. *Zu Kants kosmopolitischer Rechts- und Friedenstheorie*. Frankfurt/M., 2001. S. 11. ([atpakaļ uz rakstu](#))
2. Sk.: Vives J. L. *Obras políticas y pacifistas*. Madrid, 1999. ([atpakaļ uz rakstu](#))
3. Par mūsdienīgajām atbalsīm sk. Franca Fanona (1925–1961) apsvērumus: Fanon F. *Peau noire, masques blancs*. Paris, 1952. ([atpakaļ uz rakstu](#))
4. Kants norāda uz iepriekš veicamu procedūru: „Vispirms viņi savus mājlopus padarījuši dumjus un pamatīgi parūpējušies, lai šie mierīgie radījumi neuzdrīkstētos spert pat soli ārpus staiguliem, kuros tos ieslodzījuši.” (Kants I. *Kas ir apgaismība?* Rīga, 2005. 15. lpp.) ([atpakaļ uz rakstu](#))
5. Chamayou G. *Théorie du drone*. Paris, 2013. P. 24. ([atpakaļ uz rakstu](#))
6. Clausewitz C. *Vom Kriege*. Bonn, 1980. S. 210. Par kara mērķi – S. 192. ([atpakaļ uz rakstu](#))
7. Sk.: Foucault M. „*Il faut défendre la société*”. Paris, 1997. P. 16 ff. ([atpakaļ uz rakstu](#))
8. Virilio P., Lotringer S. *Pure War*. Los Angeles, 2008. P. 39. ([atpakaļ uz rakstu](#))
9. Par ķermeņa lietošanas filosofiskās apjēgsmes iespējām sk. Džordžo Agambena apsvērumus: Agamben G. *L'uso dei corpi*. Vicenza, 2014. ([atpakaļ uz rakstu](#))
10. Virilio P., Lotringer S. *Pure War*. Los Angeles, 2008. P. 180. ([atpakaļ uz rakstu](#))
11. Chamayou G. *Théorie du drone*. Paris, 2013. P. 67. Nākmais citāts – P. 136. Par cilvēku medību principiem – P. 47 ff. ([atpakaļ uz rakstu](#))
12. Benjamins V. *Vardarbība un melanholijs*. Rīga, 2020. 63. lpp. ([atpakaļ uz rakstu](#))
13. Sk. Freida darbus *Laikmetīgi par karu un nāvi* un *Kāpēc karš?*: Freids Z. *Kultūra un sabiedrība* I. Rīga, 2016. 35.–60., 209.–222. lpp. Kontekstuālo kara un miera Es problemātikas risinājumu sk.: Šuvajevs I. *Rūpēs par dvēseli. Vērtību likteņi*. Rīga, 2019. 105.–142. lpp. ([atpakaļ uz rakstu](#))
14. Ārente H. Patiesība un politika // *Kentaurs* XXI. 2004. Nr. 35. 65. lpp. S. Rutmanes tulk. ([atpakaļ uz rakstu](#))
15. Sal.: “Tik daudz ar katru dienu sagudro jaunu muļķību, ka nepietiktu pat ar tūkstoš Dēmokritiem, lai tos izsmietu.” (Roterdamas Erasms. *Muļķības slavinājums*. Rīga, 1985. 79. lpp. K. Eliasa tulk. ([atpakaļ uz rakstu](#)))